

'Geen grooten opgang'

Een voetnoot bij het Darwin-symposium 1992

LISA KUITERT

'Ik acht het mijn maatschappelijken pligt, op het gebied van geloof, wetenschap en kunst, als uitgever, als middenpersoon, gansch onzijdig te zijn en te blijven.' schreef A.C. Kruseman in 1857.¹ Hij hield zijn woord toen hij in 1860 op het idee kwam het omstreden boek van Darwin *On the origin of species* in een Nederlandse vertaling uit te geven.² In het onlangs verschenen themanummer van *De negentiende eeuw* viel te lezen dat de theorieën van Darwin ook in Nederland voor hevige discussies zorgden.³ 'Een feit is, dat na het verschijnen van *Het ontstaan der soorten* in Europa het wereldbeeld zich fundamenteel wijzigt.' schrijft W. van den Berg ferm op pagina 2 van de inleiding.

De uitgave van *Het ontstaan der soorten* in 1860 was door de literaire kritiek inderdaad opgepikt. A. Winkler Prins wijdde er een uitvoerige bespreking aan in *De Gids* en ook verschenen er recensies in de *Algemeene Kunst en Letterbode* en in het *Leeskabinet*. Darwins leer was een twistappel en betere reclame zou een uitgever zich toch niet kunnen wensen. Schandalen, discussies, modes en mythen zorgden ook in de negentiende eeuw voor verkoop-successen.⁴ *Het ontstaan der soorten* was niet onopgemerkt gebleven, maar werd het ook verkocht?

Die vraag heeft geen van de sprekers op het symposium eind vorig jaar zich gesteld, en ook Ilse Bulhof ging aan deze eerste fase in de receptie van Darwin voorbij.⁵ Dat is des te opmerkelijker als men bedenkt dat het archief van de uitgever van *Het ontstaan der soorten* bijna compleet bewaard gebleven is.⁶ A.C. Kruseman liet op 26 januari 1860 het plan voor de uitgave van de vertaling vastleggen bij de Commissie tot regeling van het Vertalingsregt.⁷ T.C. Winkler, een plaatsgenoot van Kruseman, was gevraagd om Darwins boek te vertalen.⁸ Hij kreeg daarvoor het standaard-tarief van 10 gulden per vel, in totaal een bedrag van 340 gulden.

Op andere posten week Kruseman van zijn gewoonten af, zoals uit de boekhouding blijkt. Hij nam geen risico's en investeerde niet al te veel geld in *Het ontstaan der soorten*. Hij gaf het boek bij voorbeeld in afleveringen uit. Dit was een veelgebruikte methode waarmee uitgevers de oplage beter konden afstemmen op de vraag. De eerste aflevering van *Het ontstaan der*

soorten verscheen nog in een oplage van 1000 exemplaren, maar dat was kennelijk te hoog ingezet. De volgende hadden een oplage van 600 exemplaren, wat beneden Krusemans gemiddelde lag. Het werk verscheen alleen in een ingenaaide versie, op 'gewoon' papier, zoals in het *Fondsboek* staat te lezen. De uitgever maakte dus geen ingebonden of 'luxe editie', wat bij veel andere uitgaven wèl vaak gedaan werd. Ook met adverteren was Kruseman zuinig in dit geval. Dat is wel begrijpelijk, omdat Darwin immers in opspraak was. Het boek zelf was reeds bekend, het was alleen nodig dat het publiek wist dat het nu ook in vertaling beschikbaar was. Hij volstond dus met een eenvoudige aankondiging, waarin hij terloops het boek in Nederland een even groot succes voorspelde als in Engeland.⁹ Deze advertentie verscheen voor zover valt na te gaan maar twee keer in zijn vaste orgaan de *Oprechte Haarlemsche Courant*, en in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* adverteerde hij helemaal niet. Het bedrag dat hij voor het adverteren uittrok lag dan ook iets onder zijn gemiddelde. Vijftig gulden stond hiervoor, blijkens het *Fondsboek*. Hij schakelde geen colporteurs in. Wel liet hij in totaal 2500 prospectussen en biljetten drukken, maar ook dit aantal ligt ver onder Krusemans gemiddelde.¹⁰ Bij het opmaken van zijn boekhouding kon Kruseman noteren dat hij in totaal 1198,30 gulden aan de uitgave van *Het ontstaan der soorten* had gependeed. Parels voor de zwijnen, zoals zou blijken.

Niet meer dan 212 mensen namen de moeite om Krusemans uitgave van *Het ontstaan der soorten* aan te schaffen. Toen C.A.J. Oudemans een kleine twee jaar later voorstelde een nieuw boek van Darwin te vertalen, wees Kruseman op het fiasco van de vorige uitgave en liet blijken de vertaling niet aan te durven. Oudemans kon begrip opbrengen voor dat standpunt. 'Het is inderdaad opmerkelijk dat zulke klassieke werken als de *Natuurkeus* van Darwin, geen grooten opgang maken – of liever aftrek vinden – bij onze geleerden; want, toegegeven dat het publiek zulk een werk moeyelijk digereeren kan, zoo zoude toch uwe klagt zeker niet gerezen zijn, bij aldien al wat ten onzent zich met Natuurl. Historie afgeeft, zich een exemplaar had aangeschaft.'¹¹ Oudemans dacht misschien aan de 3080 abonnees van het succesvolle tijdschrift het *Album der Natuur*. De verkoop van *Het ontstaan der soorten* kwam niet eens in de buurt van dat aantal. De 388 exemplaren die van het boek waren blijven liggen, verkocht Kruseman op zijn fondseveiling van 1862 aan J.G. Broese, uitgever te Utrecht. Deze hoefde er slechts 38 cent per exemplaar voor neer te tellen.¹² Zo op het oog een lelijke strop voor Kruseman, maar bij nader inzien viel de schade mee. Want het bedrag dat hij van Broese ontving, aangevuld met de inkomsten van de 212 aan particulieren verkochte exemplaren, bedroeg f 1248,70. Zo had Kruseman toch nog f 50,40 bruto-winst gemaakt op het boek. Dat weerhield hem er overigens niet van het uitgeven van Darwin voortaan aan andere uitgevers over te laten. Diens latere werk verscheen afwisselend bij Joh. IJkema en J.J. van Brederode.

Er kunnen verschillende oorzaken worden aangewezen voor de slechte

verkoop van Darwins boek. Ik zal me hier beperken tot uitgevers-technische factoren. Ten eerste was het boek niet goedkoop, zodat Kruseman geen klandizie kon verwachten van de groep minder draagkrachtige lezers. De gemiddelde prijs van een boek bedroeg in 1862 ongeveer een gulden.¹³ *Het ontstaan der soorten* was vier keer zo duur als dat gemiddelde. Studenten, of anderen met een kleine beurs, die het boek toch wilden lezen, konden in Amsterdam terecht bij de bibliotheek van het Koninklijk Zoölogische Genootschap Natura Artis Magistra, waar het boek aanwezig was.¹⁴ In andere bibliotheken schitterde het boek eigenaardig genoeg door afwezigheid.¹⁵

Wie meer in het algemeen in de 'natuurlijke historie' was geïnteresseerd, was waarschijnlijk tevreden met het *Album der Natuur*, dat maar 30 cent per nummer kostte. Voor mensen die de hoge prijs van het boek wel konden betalen, was de uitvoering misschien niet aantrekkelijk genoeg. Dure boeken werden goed verkocht mits ze als 'prachteditie' of 'luxe uitgave' werden aangekondigd. Kruseman bood zijn Darwin-uitgave aan in afleveringen, en zonder luxe band.

En wat die geleerden betreft, waar Oudemans over klaagde, deze konden het boek hoogstwaarschijnlijk ook in de oorspronkelijke taal lezen. Er waren in Nederland verschillende handelaars in Engelse boeken. Bekend was bij voorbeeld de Amsterdamse firma W.H. Kirberger, die van tijd tot tijd een pakket boeken uit Londen liet overkomen.¹⁶ Omdat in 1859 de prijzen van Engelse boeken sterk gedaald waren als gevolg van een gunstige wijziging in de wisselkoers, lijkt het niet onaannemelijk dat de 'geleerden' de originele Engelse editie van Darwins boek hadden gekocht.¹⁷ Dan hadden ze het boek bovendien bijna een jaar eerder in handen gekregen. J. van der Hoeven, zoöloog en antropoloog, schreef aan Kruseman dat hij een Duitse vertaling van het boek bezat, maar die had hij van Darwin persoonlijk gekregen.

Van der Hoeven, een broer van Abraham des Amorie van der Hoeven, speelde mogelijk een sleutelrol in het debacle van de Darwin-vertaling. Want kort nadat de vijfde aflevering van *Het ontstaan der soorten* was verschenen, klopte hij bij Kruseman aan met een voorstel. Hij vertelde dat hij recentelijk in Cambridge was geweest, waar hij de Engelse geleerde J. Hopkins tegen het lijf gelopen was. Ze hadden over Darwins boek gesproken, en Hopkins wees Van der Hoeven op 'eene zeer belangrijke beoordeeling' van *The Origin of Species* die hij in een Engels tijdschrift had gepubliceerd.¹⁸ Van der Hoeven, die geen aanhanger van Darwin was, besloot de beoordeeling te vertalen en aan te bieden aan het *Album der Natuur*. Maar omdat het een nogal lang stuk geworden was, stelde hij aan Kruseman een afzonderlijke uitgave voor. 'Het is wel eenigzins vreemd dat eene ongunstige beoordeeling door den zelfden uitgever wordt in 't licht gegeven, die het boek waarop die oordeelvelling betrekking heeft, uitgaf maar zonder voorbeeld is het niet.' schreef hij, om Krusemans aarzelingen weg te nemen.¹⁹ Kruseman, die aan het aantal verkochte afleveringen had gemerkt dat *Het ontstaan der soorten* geen succes zou worden, dacht misschien dat dat te

De in groen met goud uitgevoerde linnen band van de uitgave van de Gebr. E. & M. Cohen, z.j. (plm. 1893).

wijten was aan de weerstand die Darwins ideeën bij sommigen opriepen. In dat geval viel er van Hopkins 'beoordeeling' een goede verkoop te verwachten. Zelf moest hij, als uitgever, een 'middenpersoon' dus 'gansch onzijdig' blijven, zodat hij besloot de brochure uit te geven. Hij kocht de vertaling voor f 10,- per vel en drukte de brochure, die 78 bladzijden telde, in een oplage van 600 stuks. Op 11 oktober liet hij in het *Nieuwsblad* aankondigen dat J. Hopkins' *Over natuurkundige theoriën omtrent de verschijnsels van het leven, en bepaaldelijk over Darwin's theorie aangaande het ontstaan der soorten* voor 80 cent te koop was.²⁰ De verkoop van dit werkje was al evenzeer dramatisch. Er werden slechts 249 exemplaren verkocht, maar dat waren er nog altijd 37 meer dan de 212 van *Het ontstaan der soorten*.²¹

Bij elkaar opgeteld waren er dus hooguit 461 mensen omstreeks 1860 geïnteresseerd genoeg in Darwin om zich een 'darwinistisch' boek in vertaling aan te schaffen. Dat lijkt mij nog niet voldoende om te spreken van 'doorwerking in de Nederlandse cultuur', zoals de ondertitel van het symposium luidde. Die doorwerking kwam vermoedelijk pas toen de vertaling van *The descent of man and selection in relation to sex* (1871) verscheen. Van dat boek zijn helaas geen uitgeversarchivalia bewaard gebleven.

Wat *Het ontstaan der soorten* betreft, dit werk kreeg een nieuwe kans, toen de second-handhandelaren Gebr. E & M Cohen zich erover ontfermden. Zij lieten de vertaling grondig herzien door H. Hartog Heys van Zouteveen die, meer dan Winkler, een autoriteit was op het gebied van het darwinisme.²² De secondhand-handelaren hadden oog voor het grote publiek.²³ Naar goed commercieel gebruik maakten zij in 1893 van Darwin's geschriften een reeks, die zij 'Darwins Biologische Meesterwerken' noemden. Een spannende tekening op het omslag maakte van *Het ontstaan der soorten* een uitgave die met de meest aantrekkelijke detectivereeksen kon concurreren. Darwin ging als populaire lectuur de twintigste eeuw in.

Noten

- 1 Brief A.C. Kruseman aan I. da Costa, 9 december 1857. U.B. Leiden.
- 2 Ch. Darwin, *Het ontstaan der soorten door middel van de natuurkeus, of het bewaard blijven van bevoorregte rassen in den strijd des levens. Uit het Engelsch vertaald door T.C. Winkler* (A.C. Kruseman, Haarlem 1860).
- 3 'De biologisering van het wereldbeeld. De doorwerking van Darwins evolutietheorie in de Nederlandse cultuur', *De negentiende eeuw* 17 (1993) nr 1.
- 4 Vergelijk bij voorbeeld de geheimzinnige roman *Kappipo*, verschenen bij uitgever A.W. Sijthoff in 1871, Huets *Brieven over den Bijbel* en natuurlijk de *Max Havelaar*.
- 5 I.N. Bulhof, 'The Netherlands', in T.F. Glick (ed.), *The comparative reception of Darwinism* (1974) 269-307.
- 6 In de Bibliotheek van de Koninklijke Vereeniging, U.B. Amsterdam bevindt zich Krusemans *Fondsboek 1857-1862*. Brieven aan Kruseman berusten in de U.B. te Leiden.
- 7 *Nieuwsblad voor den boekhandel* (1860) nr 5, 21.
- 8 Zoals blijkt uit diens voorwoord bij de uitgave. Er zijn van Winkler geen brieven aan Kruseman bewaard gebleven. Doordat beiden in Haarlem woonden, zal er mondeling overleg gepleegd zijn.
- 9 'Ook hier te lande, even als in Engeland, zal Darwin's *ontstaan der soorten* weldra erkend worden als eene hoogstbelangrijke wetenschappelijke bijdrage [...]' Advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* 28 maart 1860. Zie ook de advertentie op 20 september 1860 toen het boek inmiddels compleet was. Op 10 april 1860 wordt Darwins boek genoemd in een grote advertentie van Kruseman waarin tal van uitgaven zijn opgenomen.
- 10 Er is helaas geen prospectus van *Het ontstaan der soorten* bewaard gebleven.
- 11 Brief C.A.J. Oudemans aan A.C. Kruseman, 1 juni 1862. U.B. Leiden. De brieven van Kruseman zelf over dit boek zijn (voor zover mij bekend) niet bewaard gebleven.
- 12 In Krusemans *Fondsboek* staat dat Kruseman 385 exemplaren voor f 146,30 aan Broese verkocht (38 cent), in de *Fondsveilingcatalogus* (1862) is sprake van 388 exemplaren. Vermoedelijk werden er drie inijkexemplaren van het totaal afgetrokken.
- 13 Zie A.C. Kruseman *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel* (1886-1887) deel II, 735. *Het ontstaan der soorten* kostte f 4,65.
- 14 *Catalogus der Bibliotheek van het Koninklijk Zoologisch Genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam* (1888). Bibl. van de Kon. Ver.
- 15 Geen boeken van Darwin in bij voorbeeld de *Catalogus der Bibliotheek Nederlandsche Dierkundige Vereeniging* (Leiden 1884), ook niet in *Catalogus der Bibliotheek van de Nederlandsche Ent.(omologische) Vereeniging* ('s Gravenhage 1873), en niet in *Catalogus der Bibliotheek van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* (Haarlem 1910).
- 16 Dat zo de gang van zaken was bij Kirberger blijkt uit een circulaire van 18 december 1862 waarin Kirberger meldt dat er onderweg een pakket verloren is gegaan, mogelijk door diefstal. Bibl. van de Kon. Ver.
- 17 Zie o.a. *Nieuwsblad* (1859) nr 43, 196, nr 44, 202, nr 45, 209.
- 18 *Fraser's Magazine for town and country* (1860), nr 366/367.
- 19 Brief J. van der Hoeven aan A.C. Kruseman, 21 augustus 1860. U.B. Leiden.
- 20 *Nieuwsblad* (1860) nr 41, 189.
- 21 Ook dit werk werd op de fondsveiling van 1862 aan J.G. Broese verkocht.
- 22 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* II, 545.
- 23 Zie L. Kuitert, 'De second-hand handel. Een doorbraak op het gebied van goedkope literatuur', *De negentiende eeuw* 15 (1991) nr 4, 185-203.